

Edep terimi erken dönemlerden itibaren dinî literatürde de geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'inin bir bölümü "Kitâbü'l-Edeb" başlığını taşır. Yine onun, özellikle geniş anlamda ahlâka dair derlediği hadis ve haberleri ihtiva eden eserinin adı *el-Edebü'l-müfred*'dir. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin *el-Âdâb* adlı eseri de ahlâk ve muâşeret konularına dair hadislerden oluşur. Diğer birçok hadis mecmuasında da edep bölümleri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in sünnetinde müekked ve zevâid sünnet dışında kalan davranışlar fıkıh literatüründe genel olarak edep terimiyle ifade edilmiş olup fıkıh kaynaklarında ait olduğu konunun farz, vâcib ve sünnetlerinden sonra "âdâb" başlığı altında ele alınmıştır (bk. ÂDÂB).

Dinî-ahlâkî mahiyetteki edep kitaplarının en dikkate değer olanlarından biri, *Edebü'l-vezîr* (*el-Vizâre*, Kahire 1976) ve *et-Tuhtetü'l-mülûkiyye fi'l-âdâbi's-siyâsiyye* (İskenderiye 1978) başlıklı iki eser daha yazmış olan Ebû'l-Hasan el-Mâverî'nin *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* adlı eseridir. Giriş mahiyetindeki bir bölümle "Edebü'l-ilm", "Edebü'd-dîn", "Edebü'd-dünyâ" ve "Edebü'n-nefs" bölümlerinden oluşan eser, dinî ve din dışı konulardaki edep kültürünün en olgun ürünlerinden biridir. Ancak, gerek ilmî ve fikrî bakımdan gerekse sistematik yönden bu alanın en değerli örneği Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'idir. Eserde öğrenci-öğretmen münasebetleri, ibadetler, dua ve Kur'an okuma gibi dinî faaliyetlerin mânevî ve ahlâkî cephesi, yeme-içme, evlenme ve aile hayatı, iş hayatı, uzlaşma (ülfet), kardeşlik, muâşeret ve arkadaşlık gibi sosyal ilişkiler; uzlet, sema ve vecd gibi tasavvufî hal ve hareketler "Adâb" ana başlığı altında incelenmiş ve bu suretle edep terimine dinî, dünyevî, tasavvufî, ahlâkî ve sosyal uygulamaları sistematize eden ilke ve kuralları içine alacak şekilde kapsam zenginliği kazandırılmıştır.

Edep terimi "gelenek, görenek, ahlâk" gibi ilk anlamları yanında İslâm kültürünün tarihî gelişimi içinde çeşitli mevkiler, meslek ve sanatlar; eğitim ve öğretim; tasavvuf ve tarikat; ilmî araştırma ve tartışmalar; ibadet, dua ve Kur'an okuma gibi dinî faaliyetler; yeme içme, giyim kuşam, temizlik vb. günlük meşguliyetler; her türlü sosyal ilişki ve hayatın diğer bütün alanlarına dair bilgiler ve en uygun davranış tarzları için kul-

lanılan son derece geniş kapsamlı bir terim haline gelmiştir. Şüphesiz bütün bu konularda en ideal örnek Hz. Muhammed kabul edildiği için İslâm ahlâk ve edep literatürüne giren eserlerin çoğunda "Âdâbü'n-nebî" veya benzer başlıklar altında Hz. Peygamber'in ahlâkî kişiliği ilk örnek olarak sunulmuştur.

Edep kavramı baştan beri ahlâkî-dinî kurallar, gelenek ve görenek, muâşeret kuralları gibi anlamları yanında aydın olabilmek için gerekli bilgileri ve genel kültürü ifade eden bir terim olarak da kullanılmış, bu şekilde özellikle Arap-İslâm kültüründe edebî Türkçe'deki "edebiyat", Batı dillerindeki "littérature" anlamında kullanımı giderek yaygınlık kazanmıştır. Nitekim bugün Arapça'da edebiyat için sadece edep kelimesi kullanılmaktadır.

Edep kavramı zaman içerisinde kazandığı çeşitli anlamlarıyla Türk-İslâm kültür tarihine de girmiş, ayrıca Batı dillerindeki "littérature"ün karşılığı olarak XIX. yüzyıla kadar edep, ilmü'l-edeb veya ulûm-i edebiyeye tabirleri görüldükçe bu yüzyılın sonlarından itibaren edebiyat kelimesi kullanılmaya başlanmıştır (bk. EDEBİYAT).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "edb" md.; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "edb" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "edeb" md.; Tâcü'l-'arûs, "edb" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "edb" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "de'b" md.; Dârimî, "Fezâ'ilü'l-'Kur'ân", I; İbnü'l-Mukaffâ, *el-Edebü'l-kebîr*, Kahire 1330; a.m.f., *el-Edebü's-şâgîr*, Kahire 1332; İbn Kuteybe, *Edebü'l-katib*, Beyrut 1405/1985, s. 14-20, 162, 558; İbn Hibbân, *Ravza-tü'l-'uḳalâ' ve nüzhetü'l-fuḳalâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd v.dğr.), Beyrut 1397/1977, s. 219-223; Batalyevski, *el-İktidâb ft şerhi Edebi'l-küttâb* (nşr. Mustafa es-Sekkâ — Hâmid Abdülmeccid), Kahire 1981, s. 49-50, 100-101; *Keşfü'z-ẓunûn*, I, 38-49; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, IX, 431-435; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 70-71; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 236; III, 790-791; C. A. Nallino, *La Littérature arabe* (trc. Ch. Pellat), Paris 1950, s. 7-26; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, I, 7-8; Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara 1980, s. 1-5; Tâhâ Hüseyin, *Min Târîhi'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1981, I, 24-33; I. Goldziher, "Edeb", *IA*, IV, 105-106; F. Gabrieli, "Adab", *El²* (Fr.), I, 181-182; Ch. Pellat, "Adab", *Elr.*, I, 439-444; Nihad M. Çetin, "Arap (Edebiyat)", *DA*, III, 294-295.

MUSTAFA ÇAĞRICI

□ TASAVVUF. "Esas, kural, âyin, hüküm, şart, ahlâk, saygı, terbiye ve nezaket" gibi anlamlara gelen edep terimi üzerinde tasavvufun doğuş döneminden itibaren önemle durulmuş, tanımları, yo-

rumları ve tasnifleri yapılmıştır. İlk sûfilerden İbn Atâ edebî "hep güzel şeylerle birlikte olma", Abdullah b. Mübârek "kendini tanıma" şeklinde tarif etmişlerdir (Kuşeyrî, s. 559, 562). Ebû Hafs el-Haddâd tasavvufu tanımlarken onun edepten ibaret olduğunu söyler. Sûfiler edebî tanımından çok gayesi, faydası ve çeşitleri üzerinde durmuşlardır. Ebû Ali ed-Dekkâk'a göre insan ibadetiyle cennete girer, ibadetteki edebîyle de Allah'a erer. Zünnûn el-Misrî, edep gözetmeyen bir müridin bu yolda mesafe alsa bile başlangıç noktasına döneceği görüşündedir. Sehl b. Abdullah da Allah'a ihlâsla ibadet etmek için nefsin edeple kahredilmesi gerektiğini belirtir (a.e., s. 559, 562, 563).

Sûfiler tasavvufun genel esaslarına uygun olarak edebî zâhirî ve bâtinî olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Zâhirî edep beden ve şeriatla, bâtinî edep ise kalp ve Hak'la ilgilidir. Her ikisine de önem verilmekle birlikte esas olan bâtinî edeptir. Zira edebî bu şekli mutlaka bedene de yansır. Bundan dolayı Cüneyd-i Bağdâdî, hacca giderken Bağdat'a uğrayan müridlerinin son derece saygılı ve nazik davrandıklarını görünce Ebû Hafs'a, "Müridlerini saray mensupları gibi edeplen-dirmişsin" demiş, Ebû Hafs da, "Hayır, onların bâtinîlerindeki edep zâhirlerine yansımıştır" diye cevap vererek müridlerinin gösterişçi bir davranış içinde olmadıklarını anlatmak istemiştir. Nitekim bir hadiste, "Kalbi huşû içinde olanın bedeni de öyle olur" denilmiştir (Sülemî, s. 122).

Ebû Nasr es-Serrâc dünya ehline, din-darlara ve âriflere mahsus olmak üzere üç türlü edepten bahseder. Güzel konuşma, şiir ezberleme, bilgi zenginliği, siyaset kültürü dünya ehlinin; nefis terbiyesi, ruhun bedene hâkim kılınması, had-dini bilme ve bayağı arzulardan kurtulma dindarların; gönül temizliği, ruhu koruma, ahde vefa, mânevî hallerle dikkat etme gibi hususlar da âriflerin edebidir (*el-Lüma'*, s. 195).

Çeşitli kesimlere mensup insanların kendilerine has edepleri bulunduğunu düşünen mutasavvıflara göre genellikle edep şeriat, hizmet, Hak ve hakikat edebî olarak dörde ayrılır. Şeriat edebî Allah tarafından vahiy ve ilhamla öğretilir. Allah Peygamber'ini, Peygamber de ümmetini bu edeple terbiye etmiştir. Allah'ın Peygamber'ine öğrettiğine "ilâhî edep", Peygamber'in ümmetine öğrettiğine "Muhammedî edep" denir. Bu iki-

sini içeren şeriat edebi şer'î hükümlerin titizlikle uygulanmasından ibarettir. Hizmet edebi padişahların ve devlet adamlarının huzurunda gözetilen edeptir. Süfîlere göre hakiki hükümdar Allah'tır. Hükümdarlara karşı gösterilen edebî hakikatı Hakk'a gösterilen edeptir. Hizmet edebî şeriat edebinin özel bir kısmını teşkil eder. Hizmet edebinde edepten madî bir fayda umulursa kişi aslında kendine hizmet etmiş olur. Hakk'a karşı edep nerede, ne zaman ve kimde zâhir olursa olsun Hakk'ı kabul edip O'na boyun eğmek, O'ndan geleni asla reddetmemek ve her vakit O'ndan razı olmaktır. Hakikat edebî, insanın Hak'ta fânî olup kendini ve edebî görüp gözetmemesidir. Burada edepten söz etmek dahî edebe uymaz. Süfîlere göre belli hal ve makamlarda edep gereği olarak edep terkedilir. Edep daha çok resmiyetin olduğu yerlerde söz konusudur. Samimiyet, dostluk ve sevginin bulunduğu yerde edep gözetmek edebe uymaz. Bunun için Cüneyd, "Sevgi tam, dostluk mükemmel olursa edebe riayet etmek gerekmez"; İbn Atâ da, "Edepliler arasında edebî terketmek edeptir" (Kuşeyrî, s. 563) demişlerdir. Ayrıca emirlere uymak edepten üstün görüldüğü için emrin gereğini yapmak edebî gereğine göre davranmaktan daha faziletli kabul edilmiştir.

Birçok hayır ve faziletin kaynağı olan edebe uygun davranış tasavvufî hayatta çok geniş bir uygulama alanı bulmuştur. İlk süfîler, camiye girmenin edebinden helâya girmenin edebine kadar bütün davranışlarını belirli kurallara çerçevesinde düzenlemişlerdir. Daha sonra tarikatlar döneminde bu kurallar "âdâb", "âdâb ve usul", "âdâb ve erkân" tabiriyle ifade edilmiştir. Tasavvuf ve tarikat terbiyesinin amacı da sâlikî Hakk'a ve halka karşı hem zâhir hem de bâtin itibarıyla edepli hale getirmektir. Süfîler, zarafet ve nezaketin kaynağı olan bu anlayışı çok sık kullandıkları "Edeb yâhû!" sözüyle ifade etmişlerdir.

Tasavvuf ve tarikat ehli arasında üzerinde önemle durulan edep şekillerinin başlıcaları müridlerin şeyhe, şeyhin müridlere karşı göstermesi gereken edep; müridlerin kendi aralarında uymaları gereken edep; sohbet, sefer, sofrâ, evlenme, fakirlik ve zenginlik âdâbı; tarikata girme, hırka giyme, tekke, semâ, devran ve zikir âdâbı; inzivâ ve çile âdâbı; uyku âdâbı; kabir ve türbe ziyaretinin âdâbı şeklinde sıralanabilir. Tarikat mensuplarının edep kurallarına verdikleri bu

önem bazı hallerde özden uzaklaşma ve ruhî değerlere yabancılaşma gibi bir sonuç doğurmuş, bu da şekilden çok öze, bedenden fazla ruha, dıştan ziyade içe ehemmiyet vermesi gereken tasavvufun merasimcilik ve gelenekçilik haline dönüşmesine sebep olmuştur. Bu anlayış ve uygulamaya karşı ilk ciddi tenkitler Melâmîler'den gelmiştir. Melâmîler, tasavvufun ruhunu ve özünü kuvvetli bir şekilde vurgulamak için tarikat âdâb ve erkânını reddederek şekilci ve merasimci olmayan sade bir süfîliği savunmuşlardır. Ancak zaman zaman kalenderler, abdallar gibi çeşitli zümreler Melâmîliğin bu anlayışını istismar ederek zâhîrî edebe riayetsizliği hiçbir kural tanımamaya ve İbâhîliğe kadar götürmüşlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâris el-Muhâsibî, *Âdâbü's-şüfiyye*, Beyrut 1987; a.mlf., *Kitâbü Te'dibi'l-mürîd (er-Rîf'âye li-hukûkullâh)* içinde, nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Âbideyn 1970, s. 607-627; a.mlf., *Âdâbü'l-fakr ve şerâ'ituh*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2650, s. 37-92; Serrâc, *el-Lûma'*, s. 141, 194-195; Sülemî, *Tabakât*, s. 52, 53, 69, 122, 189, 207, 225; Kuşeyrî, *er-Risâle*, II, 558-572, 731-752; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Jukovskî), s. 432; Herevî, *Menâzil*, s. 26; a.mlf., *Tabakât*, s. 114, 251-258, 358; Gazzâlî, *İhyâ'*, Kahire 1939, II, 2, 251; Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, Beyrut 1928, II, 137-175; Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn* (nşr. Necîb Mâyîl Herevî), Tahran 1404/1984; Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 275, 281-443; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, I, 178, 604; II, 375, 633, 638; IV, 60; Necmeddîn-i Dâye, *Mirşâdü'l-ibâd*, Tahran 1366 hş., s. 256, 286; Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 333 (beyit nr. 1764); Aziz Nesevî, *Kitâbü'l-İnsânî'l-kâmil*, Tahran 1403/1983, s. 119-130; İbnü'l-Hatîb, *Rauzatü'l-tâ'rif*, Kahire 1387/1968, s. 485, 669; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ülûm*, I, 89-103; II, 438, 575; Aziz Mahmud Hüdâyî, "Risâle fi't-tarîkatî'l-Muhammediyye ve Tarikatnâme" (Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî içinde, nşr. Mehmed Gülşen), İstanbul 1341, s. 15-24; İbrâhim Hakkî Erzurûmî, *Mârifetnâme*, İstanbul 1310, s. 528; Esrefzâde, *Müzekkî'n-nüfûs*, İstanbul 1328, s. 255; Aclûnî, *Keşfü'l-hâfâ*, I, 70; Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, İstanbul 1989, s. 14-37; Abdülbâki Gölpınarlı, *Melevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul 1963.

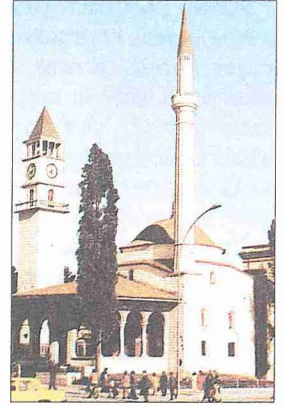

SÜLEYMAN ULUDAĞ

EDHEM BEY CAMİİ

Arnavutluk'un başşehri Tiran'da
XVIII. yüzyılda yapılmış cami.

Şehrin merkezindeki meydanda, belli başlı bütün Osmanlı şehir ve kasabalarında görülen saat kulesinin yanında bulunmaktadır. Kitâbesine göre 1208'de (1793-94) tek kubbenin örttüğü kare bir

Edhem Bey
Camii -
Tiran /
Arnavutluk

mekândan ibaret olarak inşa edilmiştir. Revaklar ise tesbit edildiğine göre 1238'de (1822-23) caminin iki dış cephesine bitişik şekilde yapılmıştır. Kitâbesinde yapının bânisi olarak Molla Bey gösterilmektedir: "Cenâb-ı mîr-i a'zam şahibü'l-hayrât Molla Bey / Edip tarh-ı esâsiyla ibâdetgâh-ı can-bahşâ / ...Şeref-yâb oldu itmâmıyla işbu kubbenin lâkin / Muva'ffak olmadı itmâmına minârenin am-mâ". Ekrem Hakkî Ayverdi ise bir vakıf kaydına dayanarak caminin bânisinin Şaban oğlu olduğunu yazar. Molla Bey 1808'de ölmüş, oğlu Hacı Edhem Bey camiyi 1238'de (1822-23) tamamlatmıştır. Caminin yapım tarihçesini anlatan ve tamamlanması hususunda bilgi veren manzum ikinci kitâbesi şair Sûzî Çelebi tarafından yazılmıştır. Edhem Bey Camii, Arnavutluk'ta Enver Hoca'nın Mao'nun sert komünist rejimini uygulamaya başladığı yıllarda ibadete kapatılmışsa da (1966) ülkenin başka yerlerinde olduğu gibi tahrip edilmemiştir. 1968 yılı Martında güçlükle ziyaret izni alınarak görülen mâbed daha sonra müze olarak kullanıldığı için korunmuştur. Arnavutluğun demokrasiye geçtiği 1990'lı yıllarda ise tekrar cami olarak ibadete açılmıştır.

Edhem Bey Camii'nin kubbesi içindeki kalem işi süslemeler

